

Ankara'da Bir Haremeyn Toprağı: Balıkhisarı Haremeyn Vakfı

Murat ÇELİK¹ ve Mehmet TUĞRUL²

Öz

Mekke ve Medine Müslümanlar için kutsal şehirlerdir. Çünkü Mekke'de Kâbe ve Medine'de Hz. Peygamber'in kabri şerifi bulunmakta ve bu şehirlerde İslam Peygamberi ve onun ashabının hatıraları yaşamaktadır. Bu nedenle İslam devletleri bu iki şehrin idâme, iâşe ve imârı için gelirlerinden önemli bir kısmı buralara tahsis etmiştir. Öyle ki bu bir gelenek haline gelmiş ve zamanla bu amaçla vakıflar kurulmuştur. Osmanlı'da bu vakıflara Haremeyn Vakıfları denmiştir. Başta Osmanlı hanedan üyeleri ve devlet ricâli olmak üzere Osmanlı tebaası tarafından da Haremeyn için vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflardan elde edilen gelirler ise Surre Alayları denilen kervanlarla Mekke ve Medine şehirlerine takdim edilmiştir. Osmanlı ülkesinin muhtelif şehirlerinin gelirlerinin Haremeyn Vakıflarına dahil edildiği bilinmektedir. Bunlardan biri de günümüzde Ankara'nın Akyurt ilçesine bağlı Balıkhisarı'nın gelirleridir. İlk olarak II. Murad Ankara'nın Çubukabad Kazâsı'na bağlı Balıkhisarı Karyesi'nde yaptırmış olduğu köprü'nün ve buraya bağlı köylerin gelirlerini Haremeyn'e vakfetmiştir. Bu çalışmada bugün de halen Balıkhisarı olarak anılan bölgenin Osmanlı döneminde Haremeyn vakıflarına olan katkıları muhtelif arşiv belgelerinin incelenmesi neticesinde analize tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haremeyn Vakıfları, Ankara, Çubuk, Balıkhisarı

A Haremeyn Land in Ankara: The Haremeyn Waqf of Balıkhisarı

Abstract

Mecca and Medina are two holy cities for the Muslims. Because the Kaaba is in Mecca and the Prophet's tomb is in Medina. Today, the memories of the Prophet and his companions are still preserved in these cities. For this reason, throughout history, The Muslims have allocated a significant portion of their income for the maintenance, sustenance and construction of these two cities. In time, the aid sent to Mecca and Medina became an institutional tradition and many waqfs were established for this purpose. These kinds of waqfs were established for Mecca and Medina in the Ottoman State and were briefly called the Haremeyn Waqfs. The waqfs for Haremeyn were especially established by members of the Ottoman dynasty and state officials, and also by the Ottoman subjects. There venues obtained from the Ottoman Haremeyn waqfs were sent to the cities of Mecca and Medina in caravans called the Surre Alayları. It is known that some revenues in various cities of the Ottomans were allocated for the Haremeyn. One of the Haremeyn waqfs is Balıkhisarı in the Akyurt district of Ankara today, and the agricultural revenues of Balıkhisarı were endowed for Mecca and Medina. The bridge built by Murad II in Balıkhisarı village in Ankara and the revenues of the villages administratively connected to Balıkhisarı were endowed for the Haremeyn. In this study, the contributions of the region, which is still known as Balıkhisarı today, to the Haremeyn waqfs during the Ottoman period are analysed within the framework of the examination of various archival documents.

Key Words: Haremeyn Waqfs, Ankara, Çubuk, Balıkhisarı

Atıf İçin / Please Cite As:

Çelik, M. ve Tuğrul, M. (2023). Ankara'da bir haremeyn toprağı: Balıkhisarı Haremeyn Vakfı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(4), 1495-1510. doi:10.33206/mjss.1342177

Geliş Tarihi / Received Date: 12.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.08.2023

¹ Doç. Dr. – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mcelik@aybu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-9460-8767

² Dr. Öğr. Üyesi. – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, mehmettuğrul@aybu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5200-0596

Giriş

İslam tarihinde vakıfların müstesna bir yeri vardır. Vakıflar hem sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan İslam şehirlerini ihya ederken hem de hayır faaliyetlerini organize ederek İslam ülkelerinde yaşayan toplulukların birbirleriyle ünsiyet kazanmalarına imkân sunmuştur. Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanan ve müçtehitlerin hukukî altyapısını oluşturduğu vakıf kurumu tarih boyunca İslam devletlerinde etkin bir şekilde vazifesini icra etmiştir. Vakfın, nev-i şahsına münhasır teşekkül etme unsurları ve işleyiş şartları vardır. Toplumun sosyal ve ekonomik hayatında meydana gelen gelişim ve değişime paralel olarak bu alanda hizmet veren müesseseler de iktisadi ve sosyal hayatta farklı şekillerde teşekkül imkânı bulmuştur. Bu müesseselerin temel dayanağının dinî nasrlar olduğunu öncelikle ifade etmek gerekir. Vakfiyenin dinî boyutunun ve iktisadi hayatla çok yönlü mütedahil olması hasebiyle tarihi süreç içerisinde zengin bir fikhî külliyyat oluşmuştur. Bunların ekseriyetinin içtihadî ve örfî olması hasebiyle zaman ve mekânın teğayyürü ile farklı yöntem ve modellerin meydana çıkmasına vesile olmuştur (Kudat, 2017, s. 259). Ayrıca para vakıfları da vakfın muhtelif uygulamalarından biri olması nedeniyle Osmanlı finans sistemine olan katkıları ayrıca değerlendirilmelidir (Bulut & Korkut, 2019). Nitekim Osmanlılar döneminde hem hukuk hem de uygulama açısından zirve dönemini yaşamıştır. Bu dönemde şehirler vakıflar ile kurulur ve yaşatılır olmuştur.

Osmanlı döneminde insanlar kendi yaşadıkları bölgenin kalkınması için vakıflar kurdukları gibi aynı zamanda kutsal beldeler Mekke ve Medine için de vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflar tüm varlıklarıyla Haremeyn'e hizmet edenler ya da gelirlerinin bir kısmı buralara tahsis edilenler şeklinde olmuştur. Haremeyn'e tahsis edilen vakıf gelirleri hassas bir şekilde hesaplanır, toplanır, defterlere kaydedilir ve aynı hassasiyetle sahiplerine teslim edilirdi. Muhtelif şehirlerde bulunan Haremeyn Vakıflarının gelirleri toplanıp Osmanlı payitahtında bir araya getirildikten sonra görkemli bir merasim ve kervan ile -ki buna Surre Alayı denmiştir- Surre Eminî'nin mihmandarlığında Haremeyn'e doğru uğurlanırdı. Bu uygulama, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamanlardan tarih sahnesinden çekildiği zamanlara kadar istisnai durumlar haricinde aksatılmadan icra edilmiştir.

Kâbe hizmetlerinin Hz. Peygamber öncesi dönemlerde de icra edildiği Hz. Peygamber ile birlikte gelişerek ve diğer İslam devletlerinin katkılarıyla belirli bir forma kavuşarak devam ettiği bilinmektedir. Medine de Müslümanlar nazarında önem kazanması neticesinde hizmet alanına eklenmiştir. Haremeyn hizmetlerinin Osmanlılar döneminde hem yapılan maddî yardımlar hem de icra edilen merasimler açısından zirveye ulaştığı görülmektedir. Öyle ki Osmanlılar hazinesinin zayıfladığı ve vakıf gelirlerinin düştüğü dönemlerde borç alarak bu hizmeti görmüşlerdir.

Osmanlı'da ilk Surre Alayı'nın Yıldırım Bayezid tarafından gönderildiğine dair zayıf bir rivayet olsa da Çelebi Mehmed tarafından gönderildiğine dair kayıt mevcuttur. II. Murads döneminde ise sürrenin adet ve miktarında büyük bir artış olmuştur. Nitekim çalışmaya konu edilen Balıkhisarı'nın gelirlerinin Haremeyn'e hizmet eder hale gelmesi bu döneme rast gelmiştir. Haremeyn'e hadim olma nöbeti 1517'den Osmanlı idaresinin sonuna kadar sürdürülmüş, 1916 tarihine kadar fasılasız devam etmiştir. Bu istikrar aynı zamanda Haremeyn Vakıflarının da varlıklarını devam ettiklerine işaret eder (Buzpınar, 2009).

Ankara'nın Çubukabad Kazası'na tâbi Balıkhisar Karyesi gelirleri de yukarıda bahsedildiği üzere II. Murad'dan itibaren Haremeyn'e vakf ve tahsis edilmiştir. Tüm bu işlerin izlerini arşivlerde bulunan belgeler üzerinden sürmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı günümüzde Ankara'nın Akyurt [Ravlı] ilçesine bağlı Balıkhisarı'nın, Osmanlı döneminde kurulan vakıflar münasebetiyle Haremeyn'e hizmet eder hale gelişi ve uzun süre devam eden bu süreci analiz etmektedir. Bu vesileyle tarihi ilk çağlara kadar uzanan ancak özellikle Osmanlı dönemi ihmal edilen Ankara'nın, Osmanlı dönemi tarihine katkıda bulunmak bu çalışmanın diğer bir amacıdır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu'da yaşayan Türkler için müstesna bir yere sahip olan Mekke ve Medine'nin ihyasına yönelik Balıkhisar ve civarında kurulan Haremeyn Vakıfları'nın ön plana çıkarılması ve bölgeye kültürel açıdan bir değer katması en temel amacıdır. Bu yapılırken Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Evkaf Muhasebesi, Dahiliye, Evkaf, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter ve Evrakı, Maliye Nezareti Defterleri ve Ali Emîri tasnifinden muhtelif defterlerden istifade edilmiştir.

Literatür Taraması ve Metot

Ankara, nitel ve nicel pek çok ilmi araştırmaya konu edilmiş, hakkında saha çalışmaları yapılmış, farklı disiplinlerde monograflar kaleme alınmıştır. Bu çerçevede konuyla alakalı olarak Ankara'nın Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine yönelik askerî, siyasî ve iktisadî araştırmalar yapılmış, şehrin her dönem bölgenin

merkezi olma konumunu sürdürdüğü gösterilmiştir. Osmanlı döneminden bugüne değin önemini koruyan ve bir ticaret şehri olan Ankara'nın vakıf tarihi ve Haremeyn vakıfları bu çerçevede önemli bir geçmişe sahip olmuştur.

Literatür araştırmasında Ankara'daki vakıflara dair çalışmalarla karşılaşılırsa da doğrudan doğruya Balıkhisarı'ndaki Haremeyn vakıflarını konu etmiş bir araştırmaya tesadüf edilememiştir. Ancak ya konuyla dolaylı bir biçimde ilgili ya da sadece tekrar niteliğindeki değinilerden bahsedilebilir. Dolaylı çalışmaları konuya yaklaşımları bakımından iki başlık altında toplamak mümkün görünmektedir. Başlıklardan ilki Ankara merkezli araştırmalar olup şehir tarihi içinde merkezin yanı sıra çevreye dair açıklamalarda Balıkhisarı'na yapılan atıflarından meydana gelmektedir. Genel olarak vakıf, özel olarak Haremeyn vakıflarının konu edildiği ikinci başlık altındaysa Balıkhisarı'ndaki Haremeyn vakfının adının anıldığı çalışmalar yer almaktadır.

Çelebi Mehmed ile II. Murad'ın Balıkhisarı'ndaki vakıflarına yönelik en eski değiniler üç tarihi kaynaktan yer almaktadır. Aşıkpaşazâde (2003, s. 566), Mehmed Neşri (1987, s. 679) ve Hoca Saadeddin'in (1979, s. 250-251) kaleme aldığı kroniklerde yer verdiği bilgiler birbirine benzemekte ve söz konusu sultanların hayratı kısımlarında anılmaktadır. Kroniklerde bahsedilen bu bilgiler sultanların mülkleri arasında sayılmakta, öncelik itibarıyla de sonradan gelen yazarlara kaynaklık etmektedir. Konuyla ilgili olarak 19. yüzyılda von Hammer yukarıda isimleri anılan ilk dönem tarihçilerinden sonra ve muhtemelen bu tarihçilere dayanarak Balıkhisarı'ndaki Haremeyn vakfını anmaktadır (Hammer, 1992, s. 250).

Haremeyn vakıflarından söz edilmese de önemli bir güzergâh üzerinde yer alması bakımından Balıkhisarı'nın kimi seyahatnamelerde anıldığına ayrıca dikkat çekilmelidir. Bu bakımdan Balıkhisarı'nın anılmasında üç önemli seyyahın eserleri misal olarak verilebilir. Hans Dernschwam (1992, s. 260-261), Busbecq (1939, s. 73) ve Evliya Çelebi'de (1985, s. 711, 724, 749) geçtiği üzere Balıkhisarı Ankara'yı kuzey ana yoluna bağlayan hat üzerinde yer almakta ve tarımsal üretimin yanı sıra mal, insan ve hizmetlerin hareketliliğinde önemli duraklardan biri olarak tasvir edilmektedir.

Çağdaş ve ikincil araştırmalar da büyük oranda Osmanlı kroniklerine dayanmaktadır. Bununla birlikte bu çerçevede İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1984, s. 164), Münir Atalar'ın (1988, s. 288; 1991, s. 12) eserleri zikredilmelidir. Haremeyn vakıflarına yönelik arşiv belgelerinden faydalanılarak hazırlanmış olan Mustafa Güler'in (2002, s. 188) çalışmasına ise vesika kullanımı bakımından ayrıca dikkat çekilmelidir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki Surre maddesinde ise Aşıkpaşazâde Tarihi'ne atıfta bulunmaktadır (Buzpınar, 2009, s. 568). Vakıf ya da Haremeyn ile ilgili yapılmış bazı güncel araştırmalarda da Balıkhisarı'nın anıldığı görülmektedir. Ancak birincil ve ikincil kaynakların bahsi edilen tez (Ayva, 2006, s. 33; Fişne, 2012, 13; Durak, 2018, s. 13; Kurşun, 2019, s. 72; Uslu, 2019, s. 4; Değirmenci, 2020, s. 14), kitap (Güler, 2002, s. 188; Kars, 2020, s. 88) veya makalelerde (Gül, 2006, s. 859; Eraslan, 1999, s. 220; Metin, 2015, s. 471; Dündar, 2015, s. 385; Bekar, 2020, s. 107) yeni bir bilgi vermekten çok konunun çerçevesi içinde bir temel oluşturmak, tarihi bir meşruiyet tesis etmek bakımından kullanıldıkları değerlendirilmektedir. Çoğu Uzunçarşılı'ya atıfta bulunurken pek azı surre defterleri, vakıf kayıtları gibi arşiv belgelerine dayanmaktadır.

Haremeyn vakfı özelindeki niteliğine işaret edilmekle birlikte Balıkhisarı'nın arşiv belgelerine dayanılarak ele alındığı önemli çalışmalar Hüseyin Çınar tarafından yapılmıştır. Bölgenin Haremeyn evkafı olması Osmanlı arşivlerinde yer alan tapu tahrir defterleri, maliye kayıtları, temettuat ve nüfus defterlerinin yanı sıra Aşıkpaşazade, Neşri ve Hoca Saadeddin'deki bilgilere dayanılarak tespit edilmiştir (Çınar, 2016, s. 7). Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası isimli araştırma eserinde Balıkhisarı'nın hem Selçuklu hem de Osmanlı dönemlerinde subaşılık olduğu bilgisi verilmekte, nüfus yoğunluğu ile idari merkez olduğu, merkezliğin daha sonra Çubukpazarı'nda geçtiği tespitine yer verilmektedir (Çınar & Gümüşçü, 2002, 68, 78; Çınar, 2016, s. 8, 21-22). Çınar ve Kıvrım yayınladıkları 1842 Tarihli Çubuk Nüfus Defteri'nde ise diğer köyler gibi Balıkhisarı'na da yer vermekte, gerekli olduğu durumlarda bilgiler yorumlarla açıklanmaktadır (Çınar & Kıvrım, 2016, s. 305-309). Bu bakımdan Balıkhisarı'nın Osmanlı geçmişine ilişkin bilgiler daha nitelikli ve vesikalara dayanmaktadır.

Yukarıdaki kaynak ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere 15. yüzyıldan itibaren Balıkhisarı bir vakıf köy olagelmiştir. Araştırmalarda Balıkhisarı'nın Haremeyn vakıfları ile olan irtibatı genel bir yaklaşımla ele alınmış, ancak Mekke ve Medine'nin yanı sıra surre ile olan bağlantıları incelenmemiş, Osmanlı kroniklerinden ya da onlara atıfla yetinen ikincil eserlerden faydalanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmayla konunun ilgili bağlantılarının ortaya konması, Balıkhisarı ile Haremeyn arasındaki irtibatın kanıtlarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Yukarıda anılan amacın gerçekleşmesi için öncelikle konuya ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında elde edilen bulgular niteliklerine göre iki başlık altında toplanmış, yayınlanan bilgiler değerlendirilmiştir. Böylelikle literatürde yer alan bilgi ile muhtemel boşluklar tespit edilmiş, sorular üretilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi katalogları taranmış, konuyla ilgili olduğu düşünülen belgeler temin edilerek bilgiler ikincil kaynaklarla yorumlanmıştır. Konu elde edilen birincil ve ikincil kaynaklar ışığında bir içeriğe kavuşturulmuş, ilgili bölümlerde sorulan sorulara cevaplar verilmek suretiyle Balıkhisarı'nın Haremeyn vakfı kimliğinin sınırları tarihi olarak kalın çizgilerle çizilmeye çalışılmış, Ankara ile Haremeyn arasındaki kuvvetli bağ ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuçta bahsi edilen bağ, Esenboğa Havalimanı'na işaret, bölgedeki vakıf eseri olduğu tespit edilen yapıların önce kalıntılarının ortaya çıkarılması sonrasında ise deneysel amaçlı rekonstrükte edilmesine yönelik teklifler sunularak somut hale getirilmiştir.

Balıkhisarı

Ankara'nın iskânı, yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere neolitik dönemlere kadar götürülmüş, Hititler çağı ile de desteklenmiştir. Tarihi bakımdan Ankara hem Roma hem Bizans hem Selçuklu hem de Osmanlılar zamanında bölgenin idarî merkezi olmuştur. İdarî merkez oluşu, Anadolu'daki yolların kesişme noktasında yer alması, tiftik yünü gibi stratejik bir ürünün üretilmesi gibi hususlardan ötürü askerî ve iktisadî açılardan da desteklenmiştir. Romalılar zamanında askerî bir tema, Selçuklular zamanında bir Ahî şehir devleti, Osmanlılar zamanında da bir ticaret ve tasavvuf merkezi olarak temerküz etmesi yukarıda anılan nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu gibi nedenlerden ötürü Ankara hareketli ve tabloları yansıdığı üzere zengin bir şehir olagelmiştir. Bu zenginlik Ankara'nın ilçelerine değin sirayet etmiş, kazalardaki zirâî üretimle görünür hale gelmiştir. Bu ilçeler arasında Çubuk müstesna bir yer teşkil etmiş, Osmanlı döneminde de tarihî bir rol üstlenmiştir. Çubuk ise Ankara'daki idarî merkez kimliğini Çubuk Ovası'ndaki bir subaşılık olan Balıkhisarı'ndan almıştır.

Balıkhisarı adından da anlaşılacağı üzere Türkçe bir kelime olup benzerlerine Anadolu'nun pek çok yöresinde, mesela Balıkesir, Eskişehir, Gümüşhane, Tokat ve Sivas'ta karşılaşmaktadır (Oğuz, 1976, s. 832; Tokat 1973 İl Yıllığı, s. 98; Açık & Susam, 2003, s. 20). Balıkhisarı'nın bu sık kullanımının köken itibarıyla makul gerekçeleri olduğu ileri sürülebilir. Öyle ki Türkler Anadolu'yu iskân ederken kendi boy, sülale, coğrafya, şehir geleneklerini de beraberlerinde getirerek kullanmış, yer isimlerine de bu şekilde yansımıştır. Bu bakımdan Balıkhisarı isminin balık+hisar birleşiminden meydana geldiğine yönelik bir tespitin doğruluğu kuvvetle muhtemeldir (Balıkesir İl Yıllığı, 1969, s. 122). Çünkü bu kullanımda balık eski Türklerde yerleşim yeri, ordugâh anlamlarında kullanılmakta, balık+hisar kullanımı ile de mevkiin müstahkem niteliğine bir gönderme yapıldığı tahmin edilmektedir (Çınar & Gümüşçü, 2002, s. 78). Literatürde paylaşılan diğer ihtimaller ise Balıkhisarı'nın ilk prototipinin Balasar olduğu, bunun da bal+asar birleşiminden geldiği öne sürülmektedir (Köken, 2014). Batılı seyyahların eserlerinde ise farklı imlalarla karşılaşmaktadır. Bunlara Busbecq'tekin Baygazar şeklindeki kullanım ve açıklamadaki balık [fish] ve hisar [burg] açıklamaları misal olarak verilebilir (Kakuk, 1978, s. 336).

Balıkhisar tarihin tüm dönemlerinde bir kavşak noktasında olmasa da önemli bir yol üzerinde olagelmiştir. Tarihi bulgular da bu iddiayı doğrular niteliktedir. Sonuçta Ankara'nın kalesi ve çevresi ile Anadolu'nun kadim milletleri tarafından öteden beri iskân edilmekte olduğu bilinmektedir (Erzen, 1946). Neolitik bulguların dışında Hititlerin Ankara'nın yazılı dönemdeki ilk sakinleri olduğu anlaşılmaktadır. Hititler zamanında da şehir merkezinden kuzeye doğru uzanan kuzey yolunun bugün Güneşevler denilen Etiyokuşu'ndan ilerleyerek Balıkhisarı'na eriştiği buradaki höyükte yapılan kazılardan elde edilen pişmiş toprak kap şeklindeki kanıtlardan görülmekte, bu aksın önemli bir güzergâh olduğu anlaşılmaktadır (Kansu, 1940; Orthmann, 1963; Bertram, 2008; Akyurt Belediyesi, 2020).

Söz konusu güzergahın Roma zamanında da önemini koruduğu bilgisi, bölge ve civarda bulunan mil taşlarından elde edilmektedir (Yılmaz, 2005, s. 478; Aydın, 2005, s. 125). Öyle ki bu mil taşları Ankara'dan kuzeye doğru giden ana yolun nasıl bir güzergâh takip ettiğini de göstermektedir (French, 1976, s. 52). Roma zamanında dikilen bu yol taşları dikkate alındığında bölgenin dönemin önemli güzergahlarından biri olan Hacılar Yolu üzerinde yer aldığı, Roma kayıtlarından Balıkhisarı'nın İzmit'ten başlayıp doğuya doğru uzanan ve Ankara içinde Çankırı Kapısı'ndan geçerek bugünkü Şereflikoçhisar'a ve oradan Antakya'ya ulaşan yolun üzerinde bulunduğunu göstermektedir (Shrek, 1979, s. 168; French, 2015, s. 158) Balıkhisarı'nda bulunan bu taşların Traianus ve Hadrianus dönemlerine ait oldukları ayrıca zikredilmelidir (Macpherson, 1954, s. 119; French, 2012, s. 41-42).

Yukarıda izâh edilen durum aslında Balıkhisarı'nın hem lojistik bir kanal üzerinde olması, bölgedeki mobilizasyonu düzenleyici han zincirinden birine sahip olması ile alakalı görünmektedir. Yol üzerindeki Saracalar'da Han Yeri'nin, Balıkhisarı'nda da Taş Avlu isminde bir hanın mevcut olması kanalın en önemli kanıtları olarak gösterilebilir (Yılmaz, 2005a, s. 478; Yılmaz, 2005b, s. 13). Netice olarak hem Selçuklu hem de Osmanlılar döneminde bir idarî merkez olmasının nedenlerini göstermekte, dolayısıyla Çelebi Mehmed ile II. Murad'ın Haremeyn için kurdukları vakıfların neden burada yapıldığının da gerekçelerini ortaya koymaktadır (Şimşirgil, 2016, s. 8). Keza Balıkhisarı'nın önemi II. Murad tarafından yaptırılan köprü ile de belgelendirilebilir. Çünkü II. Murad'ın hem genişleme hem de gelir kalemi oluşturma bakımından çeşitli inşâ faaliyetlerinde bulunduğu nakledilmektedir (Danışman, 1966, s. 327) Buna göre II. Murad'ın Selanik ile Yenişehir arasında ve Balıkhisarı'nda yukarıdaki amaç için köprü yaptırdığı ifade edilmektedir (Kuban, 2007, s. 111; Danışman, 1971, s. 284).

Kaynaklarda köprüden bahsedilmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Zira aşağıda da anılacağı üzere bölgede son dönemlerde kurutulan ve trafiği engelleyen bir bataklık yahut suluk alanın varlığından bahsedilmektedir. Öyle ki 30 Mart 1555 günü Balıkhisarı'ndan geçen Dernschwam'a göre burası Ankara'ya bir günlük yürüyüş mesafesinde, içinde iyi cins sazan balıklarının yüzdüğü bir bataklık bulunan Ballager Köyü'dür. Seyyahın betimlemesine göre Balıkhisarı, alçak dağların çevrelediği, içinden ufak ve bulanık bir dere akan yerdir. Yine seyyahın kaydettiğine göre civardaki dereler kışın sonrasında artan suları ile taşmakta, etraflarında bataklıklar oluşturmaktadır (Dernschwam, 1992, s. 260-262).

Bölgede cumhuriyet döneminde de muhtemelen bir süre trafik yoğunluğu sürmüş olmalıdır. İlerleyen zamanda Ankara içinde olan havaalanı Çubuk Ovası'nda Esenboğa, Balıkhisarı ile Büğdüz köyleri arasındaki düzlüğe inşâ edilmiştir. Tarihî kaynaklardan da anlaşılacağı üzere Balıkhisarı civarında bulunan sulak veya bataklık alanlar kurutularak tarıma elverişli hale getirilmiştir. Bu bakımdan Taşpınar Köyü yakınlarındaki Yerkız ile Balıkhisarı'nın yanındaki Sülüklü bataklıklarının Cumhuriyet'ten sonra kurutulduğu bilinmektedir. Bölgedeki yapılar iki katlı, kerpiç ve çatısız düz damlıdırlar (İnönü Ansiklopedisi, 1964, s. 137). Bugünse uluslararası havalimanı ile sanayi tesisleri arasında kalmış, Çubukabad'a bağlı eski adı Ravlı iken ilçe yapılan Akyurt'un bir mahallesi konumundadır.

Balıkhisarı Haremeyn Vakfı

Balıkhisarı ve çevresi Çelebi Mehmed ile II. Murad zamanında Haremeyn'e dahil olmakla birlikte vakfiyesine ilişkin yapılan çalışmalardan bir sonuç elde edilememiştir. Haremeyn ile ilgili çalışmalarda Balıkhisarı'nın vakıflığına ilişkin bir vakfiye bilgisine rastlanılmadığı gibi hem Cumhurbaşkanlığı Osmanlı hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde yapılan araştırmalarda da herhangi bir vakıfnameye henüz ulaşılamamıştır. Ne II. Murad'a ait Türkçe ve Arapça vakfiyelerde ne de sonraki dönemlerde Osmanlı soyundan gelen sultanların tespit ettirdikleri zeyl niteliğindeki vakfiyelerde de Balıkhisarı adına rastlanılmamıştır. Bununla birlikte arşivlere intikal etmemiş belgelerin sicillerde suretlerinin kayıtlı olacağı tahmin edildiğinden Balıkhisarı'nın vakıf niteliğine ait vakıfnamenin yeni araştırmaların neticesinde ortaya çıkarılacağı ümit edilmektedir.

Bu bölgeden toplanan gelirlerin surre ile Haremeyn'e gönderildiği bilinmektedir. Öyle ki Osmanlı padişahlarından Haremeyn'e ilk surre gönderen hükümdar Çelebi Mehmed'dir. Gelenek bu dönemden sonra da devam etmiş Çelebi Mehmed'den sonra gelen sultanlar Haremeyn'e surre göndermeyi sürdürmüştür. II. Murad'ın Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere (seyyid ve şeriflere) her yıl 1000 filorinin yanında başka yardımlar da yaptığı olmuştur. Keza II. Murad Balıkhisarı bölgesinde yaptırdığı köprü'nün geçiş ücretini de Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif'in ahalilerine vakfetmiştir (Ayva, 2006; Atalar, 1991, s. 9). Çelebi Mehmed ile başlayan surre gönderme geleneğinin II. Murad döneminde de devam ettiği Neşri'de geçmektedir. Neşri'ye göre II. Murad her yıl Mekke, Medine ve Halilürrahman'a üç bin beş yüz filoriden oluşan surre göndermiş, bunun yanında Ankara'nın Balıkhisarı nahiyesine tabi köylerin gelirlerini Mekke'nin fakirlerine vakfetmiştir (Mehmed Neşri, 1987, s. 679; Aşıkazâde, 2013, s. 302).

Balıkhisarı Haremeyn vakfını oluşturan topraklar, bugün güneyde Akyurt sapağındaki Saracalar mevkiinden başlayarak kuzeyde Cücük, doğuda Karacalar batıda ise Esenboğa'ya kadar uzanan bölgeden meydana geldiği ifade edilebilir. Bu bakımdan, Balıkhisarı'nın bulunduğu bölge coğrafi olarak batıda Dumlupınar, Kızılcâ, güneyde Saray doğuda Karacalar ve Akyurt tepelik alanları ile çevrili olup geniş bir düzlük niteliğinde yayladır (TS.MA.e. 957/67). Bahsi edilen bu düzlükte bugün kurumuş olsa da Balıkhisarı'nın içinden geçen dere ile batısında yer alan Çubuk çayının yanı sıra vakıf alanının içindeki irili ufaklı su kaynağı araziye sulak kılmaktadır. Bu tespitin yanı sıra toprağın su tutma özelliği ile civardaki irili

ufaklı göl benzeri su birikintisi de araziyi su bakımından nitelikli kılmakta, toprakta açmalar yapıldığında hızlıca suya ulaşılabilir. Bugün Ankara'daki uluslararası havalimanının yer aldığı bölge yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı, kuzeyden esen sert rüzgarların olduğu karasal bir iklime sahip olup tahıl üretimi için uygun bir niteliğe sahiptir. Bölgede Balıkhisarı'ndaki Haremeyn vakfına bağlı, Balıkhisarı'nın merkez olduğu bir üretim yapılanmasından söz edilebilir. Buna göre Balıkhisarı'nın merkezde yer aldığı bu mekanizmada ikinci önemli üretim merkezi hemen kuzeyde bulunan Büğdüz'dür.

Vakfın büyüklüğü konusunda kesin bilgilere erişmek için elde vakfiye bulunmamasıyla birlikte çeşitli tarihlerde kayda alınan hesap defterlerinden faydalanılarak genel bir çerçeve çizilebilmektedir. Örnek olarak 8 Kasım 1589 ile 29 Ekim 1590 tarihli iki defter vesilesi ile döneme ilişkin üretim miktarının, üretilen ürünlerin ve vakfa tabi yerlerin isimlerinin yanı sıra başka verilere de erişilebilmektedir (TS.MA.d. 3646; TS.MA.d. 1729). Bahsedilenlerle birlikte diğer muhasebe defterlerinde geçen yer isimleri Balıkhisarı, Ulupınar, Büğdüz, Gölü? [كولي] ya da Şeyhler, Haraclu, Korkuc? [قورقچ], Karacalu, Balıkhisarı Bostan, Ulupınar Bostan şeklinde sıralanmıştır. Söz konusu yerleşim birimleri incelendiğinde bugün Esenboğa Uluslararası Havalimanı'nın konumlandığı araziye çevrelediği ifade edilebilir. Bugün tali kalmış olsa da bu düzlüğün Ankara'nın hem İstanbul hem de doğu bölgelerine giden tarihi yolu oluşturduğu hem Roma tarihi ile ilgili yayınlardan hem de Evliya Çelebi'nin notlarından anlaşılmaktadır.

Muhasebe defterleri incelendiğinde Balıkhisarı Haremeyn evkafının oldukça geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Vakfiyeye ulaşamadığından vakfın hudutları açık bir şekilde belirlenememiş olsa da yerleşim birimlerinin isimlerini muhafaza etmeleri bir fikir vermesi önemlidir. Teknolojik ölçme araçlarının kullanımı ile Çubukhisar, Büğdüz, Şeyhler, Ulupınar, Karacalar'ın merkeze alınacağı bir denemede vakfın büyüklüğünün 90 km² civarında olduğu tahmin edilebilir. Kuşkusuz timar gibi ekonomik üretim birimleri ile karşılaştırıldığında Balıkhisarı vakfının oldukça geniş bir alana karşılık geldiği ifade edilebilir. Kuşkusuz vakıf arazilerinde bir sınırlandırmaya gidilmemiş olması bu büyüklük açısından bir kanıt teşkil edebilir. Bu bakımdan konunun ayrıca çalışılmasının, vakıf arazilerinin büyüklükleri ile üretim kapasitelerinin hem Osmanlı sınırları hem de Avrupa, Mısır ve Hindistan'daki benzerleri ile mukayese edilmesi genel çerçevenin anlaşılması için faydalı olacağı düşünülmektedir.

Balıkhisarı'ndaki vakfın içinde birden fazla köyün bulunması, iktisadî açıdan üretimin belirli ürünler üzerinde uzmanlaşmış olması vakıf özel kılmaktadır. Eğimin az olması ve Balıkhisarı ile Büğdüz taraflarında geniş düzlüklerin bulunması verimli üretim açısından kolaylık sağlamış olduğu düşünülebilir. Doğudaki bölgelerde eğimin yükselerek vadiler oluşturması su kaynaklarını da meydana getirmiştir. Ovaya göre yükseltileler oluşturan ve bu bakımdan yağmur ile kar suyu tutan Şeyhler, Doğanoluk, Karacalar, Elecik bölgeleri ovanın sulak kalmasına yol açacak derelere de kaynaklık etmektedir. Mevsimsel olarak debisinde farklılık görüldüğü anlaşılan Ravlı, Gökseki ve Kızık dereleri bölgenin su kaynakları arasında sayılabilir. Bu kaynaklar ilkbahar ve yaz aylarında bölgenin sulanmasında kullanıldığı gibi bostan üretiminde de kullanılmıştır.

Balıkhisarı evkafının temel üretim kalemi hububat olup bunlar buğday, arpa, burçak ve mercimektir.³ Sıralama bu şekilde olup üretim potansiyeli iklim ve toprak şartları çerçevesinde buğday ve arpa ilk iki sırayı işgal etmektedir. Bölgede iki türlü üründen söz etmek mümkün görünmektedir. Ürünlerin ilkinin uzun ömürlü ve önemli protein-karbonhidrat kaynağı olan hububat ürünleri, ikincisini ise bostan adı altında tanımlanan sebze ve meyve oluşturmaktadır. Balıkhisarı iktisadî çevresinde ülkenin diğer bölgelerinde de görüldüğü üzere üretimde aksaklıklarla karşılaştığı olmuştur. Öyle ki kuraklık ve askerî sefer şartları zaman zaman üretimi kesintiye uğratmıştır. Bu gibi durumlarda iltizama⁴ verilen topraklarda randıman düşüşü, bunun da ödemelerde çeşitli sıkıntılara yol açtığı anlaşılmaktadır (TS. MA.e. 1177/87). 1590 tarihli muhtasar muhasebe defterinde verilen bilgilere göre oşür olarak alınan hububat ve miktarları şu şekilde listelenmiştir:

³ Orta Anadolu'daki hububat üretimi hakkında bakınız: Mehmet Öz, "Agricultural Production in Central Anatolia in the Classical Ottoman Period: An Investigation into the Sancaks of Aksaray, Ankara, Bozok and Çankırı," *Making a Living in Ottoman Anatolia*, ed. Ebru Boyar, Kate Fleet, Leiden: Brill, 2021, 21-57.

⁴ İltizam: Bağlanmak, hükmün bir file ve işleme bağlı olup, ondan ayrılmadan bağlı olması demektir. Vakıf terminolojisinde ise, hükmün kesin, bağlayıcı ve zorunluğunu ifade eder. İmam Ebû Hanife'nin görüşünde, vakfedilen şey, ariye yani ödünç verilen bir şey gibi değerlendirildiğinde iltizam gerçekleşmez. Hâkim, vakfın geçerli ve gerekli olduğuna hükmederse, vakfedilen lazım olur ve geri alınmaz veya iptal edilemez. Osmanlı döneminde arazi işletme sisteminde ise bervech-i iltizam şeklinde ifade bulur ve mukataalı arazilerde elde edilen gelirin bir bölümünü belli bir bedel karşılığında kişilere verir. Sonra da o kişilerden vergi olarak toplanır. Bu uygulamanın amacı ise vergi toplama işini kişilere vermek böylece daha fazla gelir elde etmektir. (Bulut, vd., 2019, s.32).

Tablo 1. 1590 Tarihli Muhtasar Muhasebe Defterine Göre şr Olarak Alınan Hububat ve Miktarları

Balıkhisarı:			
Hınta	55		Müd [1]
řa'ir	34		Müd
Burçak	17		Müd
Mercimek	4	Müd	
Ulupınar:			
Hınta	16		Müd
řa'ir	5		Müd
Burçak	15		Müd
Mercimek	10	Müd	
Büğdüz:			
Hınta	6		Müd
řa'ir	12[?]		Müd
Burçak	1		Müd + 5 Kile
Mercimek	5	Kile	
şeyhler:			
Hınta	44[?]		Müd
řa'ir	32		Müd
Burçak	10		Kile
Mercimek	4	Kile	
Karacalu:			
Hınta	4		Müd
řa'ir	2		Müd
Burçak	1		Müd
Mercimek	5	Kile	
Korkuc:			
Hınta	42[2]		Müd +2 lile
řa'ir	2		Müd + 2 Kile
Burçak	13		Kile (TS. MA.d. 1729).

Hububat üretimine ek olarak muhasebe defterlerinde geçen bostanların da mevsime göre hem bölgenin hem de yakın çevrelerin ihtiyaçı olan sebze ve meyve üretimi ile ilgili oldukları bilinmektedir. Muhasebe kayıtlarında açık bir tanımlama ve mufassal bilgilere yer verilmemiş olsa da bu bostan ürünlerinin isimleri ile anılan çeşitli eltik ürünleri, soğan ve diğer sebze türleri olduğu düşünülebilir (TS.MA.d. 6018. TS. MA.d. 7612).

Balıkhisarı vakfı bir sultan tarafından kurulduğu için Haremeyn Evkafı idaresi altında yer almıştır (TS.MA.d. 7612). Bu bakımdan sultanlara ait vakıfların en üst idareci Darüssaade Ağası'dır (TS. MA.e. 892/26). Dolayısıyla Balıkhisarı'ndaki evkafın idarecisi de ağadır. Haremeyn evkafının sevk ve idaresi ağa tarafından yerine getirilip, iltizam usulünün takibi, hesapların ibrası gibi hususlarda kadının yanı sıra ağa da yetkili kimsedir. Hesaplar bir defter şeklinde tanzim edilerek önce Darüssaade Ağası tarafından kontrol edilir daha sonra ise evkaf müfettişi tarafından teftiş edilerek ibra yoluna gidilirdi.

Balıkhisarı evkafı sultana ait olmasından ötürü bölge re'ayâsının askerî sınıf içinde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu bakımdan Balıkhisarı ve civarındaki tâbi köylerin ahalsinin bazı tekâliften muaf oldukları ifade edilebilir. Öyle ki kimi durumlarda yapılacak müdahalelerin önüne geçildiği, vakıf çalışanlarına mani olunmaması, zorluk çıkartılmaması gibi hallerde durumun hatırlatıldığı görülmektedir. Mesela Balıkhisarı'nda bulunan caminin imamı olan Molla Mahmud'un halka 'teaddi' ettiği belirtilmekte, imam, vazifesi haricinde ve beratta yazılanların dışında bir şey almaması ve halka zulmetmemesi noktasında uyarılmaktadır (BOA. AE.SABH.I. 219/14492).

Vakfın idare edilebilmesi için mütevellî atamasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Yakup Ağa isimli birinin ataması sırasında süreç vakfın işlerinin görülmesi için yapıldığı vurgulanmakta ve atama "mucibince tevcih olunmak buyuruldu" denilerek sonuçlandırılmaktadır (BOA. AE.SAMD.III. 14/1259). Tevliyetlerin ekseriyetle mart ayı başında yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BOA. C.EV. 453/22941. BOA. AE.SAMD.III. 197/19062. BOA. AE.SAMD.III. 164/16043).

Balıkhisarı Haremeyn evkafının idaresinin yanında işletilmesi iltizam ile gerçekleştirilmiş, bu bakımdan bir mukataa⁵ olarak teşekkül ettirilmiştir. Öyle ki resmi yazışmalarda evkafın niteliğini ifade için “Haremeyn-i Şerifeyn Evkafından Ankara’da vâki Balıkhisar ve tevâbii mukataası” tanımlaması yapılmıştır (BOA. C.EV. 370/18793). Mukataanın iltizama verilmesinde sürelerle ilişkin farklılıklar gözlenmektedir. Başlangıçta kısa süreli iltizamların, sonrasında, özellikle 18. yüzyıldan itibaren sekiz yıl gibi daha uzun süreli iltizamların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu tercihin en önemli sebebi hem yöre halkının zulme uğramasını önlemek hem de üretimin istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamak olmuştur. Çünkü bahsedildiği üzere zaman içinde iltizam süresinin uzadığı anlaşılmaktadır. Mesela 20 Aralık 1841 tarihli bir belgeden, daha önce vakfın mültezimi olan Maliye Meclis azasından Mahmud Said Efendinin ölmesi ile boş kalan iltizamın sekiz sene müddetle iltizam için müzayedeye çıkarıldığı anlaşılmaktadır (BOA. İ.DH.49/2411).

İltizamın müzayedede usulü ile yapıldığı, böylelikle gelirlerin artırılması yolunun tercih edildiği görülmektedir.⁶ İltizam bedellerine vakıf görevlilerinin giderleri de dahil edilmiş böylelikle genel bir muhasebe yöntemi izlenmiştir. Müzayedelerde halkın zarar görmemesi ve ödemelerin zamanında yapılabilmesi için iltizamın taşeron verilerek idare edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmış bunun için çalışmaların bizzat iltizamı alan kişi tarafından gerçekleştirilmesi istenmiştir. Aksi durumda reâyâyâ zorluk çektirildiği ve ‘kabz’ edildiği hallerde dikkat çekilmiş, verilen beratlarda bu durum vurgulanmıştır (BOA. C.EV. 370/18793).

Balıkhisarı evkafının iltizama verilmesi durumunda şöyle bir süreç işletilmiştir: Öncelikle bir önceki dönemin hesaplarının ibra edilme zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Mesela 16 Şubat 1580 tarihli bir ferman suretinin yer aldığı kayıta geçtiği üzere vakfın yeni mültezim tarafından uhdesine alınabilmesi için eski hesabın ibra edilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Vakfın teftişi için evkaf müfettişi Muhyiddin ile Evkâf Nâzırı Edhem isimli kişilere gönderilen fermanla vakfın daha önceki mütevellisi olan Çubukabad Kadısı Seydi’nin hesaplarının ibra edilerek Kurd Mustafa’ya naklinin bu şekilde yapılması gerektiği emredilmiştir. Öyle ki 8 Kasım 1579 tarihli başka bir fermanla da Kurd Mustafa’dan önce vakfın tevliyetini üstlenen Çubukabad Kadısı olan Seydi’nin üzerinde vakıf malı bulunduğu, zimmetindeki bu miktarın tahsil edilmesi istenmiş, hesapların takibinin bu şekilde yapılması gerektiği ifade edilmiştir (BOA. A. {DVNSMHM.d. 41/335. BOA. A. {DVNSMHM.d. 41/1040).

Haremeyn vakfının gelir ve giderlerinin takibi, ödemelerin yapılabilmesi için her köyde muhafaza edilen defterler olduğu anlaşılmaktadır (TS. MA.d. 1729). Bu defterlerin hem ibra hem de ödemelerde temel teşkil ettiğine şüphe duyulamaz. Vakıf nazırı ya da evkaf müfettişinin hem bu defterler hem de merkezdeki muhasebe defterleri aracılığıyla verileri kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan vakıf gelirlerinin vakıf müfettişleri eliyle kontrol edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı durumlarda gelirin azalması ya da mültezimin erteleme ya da iptal taleplerinin incelenmesi için söz konusu müfettişlerin durumu yerinde tahkik ettikleri görülmektedir. Evkaf müfettişleri gerek halkı gerek yöredeki ulemâ ve sulehânın ifadelerine başvurarak yaptıkları araştırmalar neticesinde taleplerin cevaplandırıldığı görülmektedir. Kaldı ki bazı durumlarda müteveli kadıya başvurarak iltizam bedellerinin ödenmesinde ertelemenin talep edildiği örneklerle de karşılaşılmaktadır (TS. MA.e. 1177/87).

Vakfın gelirlerini aynî ve nakdî olmak üzere başlıca iki ana kalemde ele almak mümkün görünmektedir. Gelirlerin bir kısmı hububat olarak elde edilirken bir kısmı Osmanlı düzenindeki yaygın vergi kalemlerinden meydana gelmektedir. Bahsi edilen bu vergi kalemleri arasında rüsûm-ı çift, rüsûm-ı bennak, rüsûm-ı bağan, adet-i ağnâm, resm-i zemin, öşr-i penbe, öşr-i bostan, öşr-i hınta, öşr-i piyaz ve öşr-i çifti saymak mümkündür (TS. MA.d. 3821. TS. MA.d. 4194). Aynî gelirlerde hububat üretimi en önemli kalemi oluşturmaktadır. Dönemin nakliye imkanları da göz önünde bulundurulduğunda elde edilen

⁵ Mukataa’ya vakıf: Arazinin mülkiyetinin vakfa, bina ve ağaçların mülkiyetinin de tasarruf edene ait olduğu vakıf türüdür. Bu özel terim, Osmanlı hukuk terminolojisi döneminde kullanılmıştır. Vakıf mallarının uzun dönemli kiralanması şeklindedir. Burada mukataalı vakıftan kastedilen, vakıf olan gayrimenkul ve arazinin sahibi olduğu binalar, ağaçlar ve bağlara sahip olan ve bunları işleten yıllık götürü kira ödediği vakıf gayrimenkulüdür. Bu kiralamaya mukataa denildiği gibi, bu sözleşmeye uzun vadeli arazi kiralanması da denebilir. Bir vakfın mukataalı vakfa dönüşebilmesi için icareteyn vakfın şartlarının sağlanması gerekmektedir. Aralarındaki fark, padişahın tasdikine gerek olmaması ve ancak mahkeme kararıyla mukataalı vakfa dönüştürülebilmesidir. Ayrıca mukataalı bir vakıfa yapılabılır onarılan bina tasarruf edenin, icareteyn vakıflarda ise vakfın malıdır. Mukataa vakfını elinde bulunduranın iki yükümlülüğü vardır: Birincisi, muaccel/ peşin kira bedelleri, ikincisi ise mukataa arazi olan arazinin kiralanması adı verilen dönemsel kiradır (Bulut, vd., s. 42).

⁶ Mukayese için iltizam sisteminin işleyişi, müzayedede ve muhasebe usulleri hakkında bakınız; Yardımcı, M. E., Yasa B. D., Ayvaz, E. (2022). “Tax Farming Revenues and Accounting in Ottoman Finance: The Case of Kocaeli (1846–1847),” *Sage Open*, 12(2), 1-15.

hububatın piyasada satılarak nakit paraya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede vergi olarak tahsil edilen hububatın satılmasına kadar hasat edildikten sonra ambarlara kaldırıldığı görülmektedir. Mesela 18 Aralık 1590 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere 1590 yılında tahsil ve 'kabz' edilmiş mahsulün 200 müdlük kısmı muhtemelen daha sonra satılmak üzere ambara konulmuş, müteveli eğer herhangi bir eksiklik olması durumunda da bunu tazmin edeceğine yönelik durumu kayıt altına aldırarak bir hüccet ile resmileştirmiştir (TS. MA.d. 3762).

Bazı hallerde aynı olarak elde edilen gelirin paraya dönüştürülemediğiyle de karşılaşıldığıyla da karşılaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda mütevelinin önlemler aldığına yönelik çeşitli belgelerle karşılaşılmaktadır. Mesela böylesi bir duruma Balıkhisarı Haremeyn vakfının nazırının talebi karşılığında Ankara kadısına gönderilmiş 7 Ekim 1646 tarihli bir hüküm kanıt olarak gösterilebilir. Söz konusu hükme göre elde kalan buğdayın elden çıkarılabilmesi için izin istenmiş, vakfın en azından elde mevcut olan mahsulden olmaması için satılmasına yönelik müsaade verilmiştir. Böylelikle vakfın piyasa değerinde satılmasına izin verilen buğdayı Ankaralı fırıncılara satılmıştır (BOA. A. {DVNSMHM.d. 91/425}).

Arşiv belgelerinden bazen ödemeler bakımından bakaya ile de karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda ayrıca bir defter tanzim edilip kişi adları ile üzerlerindeki bakaya hububat miktarlarının yazılı hale getirildiği görülmektedir (TS. MA.d. 1644). Balıkhisarı'ndaki tarımsal üretimden elde edilen hem nakdi hem de aynı gelirlerin paraya çevrilerek hazineye gönderilmesinin yanı sıra kimi durumlarda çeşitli ihtiyaçların giderilmesi sırasında da başvuru kaynaklardan biri olduğu ifade edilebilir. Mesela 6 Nisan 1570 tarihli bir hüccetten anlaşıldığı üzere Hassa Sarraçlar Bölükbaşısı olan İbrahim Bey'in İstabl-ı Amire'deki atların ihtiyaçı olan hem nakit para hem de arpayı Balıkhisarı'ndan temin etmiştir. Temin ettiği bu para ve malzemeyi müteveli olan Bali bin Alı'den alırken bu alışverişin kayıt altına alınmasını talep etmiş, bu nedenle bir hüccet düzenlenmiştir (TS. MA.e. 1280/19).

16. yüzyılın sonunda 1581, 1584, 1587 tarihlerinde Receb, Abdülkerim ve Hasan isimli mütevelliler eliyle teslimat havalenamesi belgesinde de hazineye gönderilen miktarlar yıl yıl olarak kaydedilmiştir (TS. MA.e. 1144/31). 15.09.997 tarihli bir havalenameden anlaşıldığı üzere evkaftan elde edilen gelirlerin aralıklı olarak hazineye gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgede elde edilen gelirin evkaf nâzırı tarafından düzenlenmiş bir havalename ile gönderildiği görülmektedir (TS. MA.e. 1293/57). Vergilerin toplanmasından sonra elde edilen gelirden bölgede yer alan ve adına erbâb-ı vezâif denilen görevlilerin hakları eda edildikten sonra surre için hazineye gönderilmiştir (BOA. C.EV. 370/18793).⁷ Ruznamçe Defterleri incelendiğinde doğrudan olmasa da Balıkhisarı'nın da mükellef olduğu masrafların çok farklı kalemlerden müteşekkil olabildiği görülmektedir (BOA. EV.HMH.d 8169).

Sonuç

Osmanlılar ilk dönemlerinden itibaren Mekke ve Medine'ye hürmet göstermiş, buna amaçlar muhtelif icraatlarda bulunmuşlardır. Başlangıçta bölgeye nakdi yardımlar gönderilirken sonrasında bu yardımlar surrelerin yanı sıra Haremeyn'de inşâ faaliyetleriyle devam etmiştir. Kabe'nin bakım, onarım gibi aslı ihtiyaçları görülmüş hem sultanlar hem de aile mensupları kurmuş oldukları büyük vakıflarla hacıların konaklama, beslenme ve su ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede hem Çelebi Mehmed hem de II. Murad kurmuş oldukları büyük ölçekli vakıflarla Haremeyn'in hizmetlerinin görülmesi hususunda bir gelenk başlatmışlardır.

Balıkhisarı'ndaki Haremeyn vakfının iltizama verilen bir mukataa olduğu tespit edilmiştir. Başında Darüssaade Ağası'nın olduğu, vakıf nâzırları tarafından teftiş edilen bu vakıf türünün, timar arazilerinin dışında gelişim göstermiş bir zirâi üretim mekanizması olması dikkat çekicidir. Bölgedeki zirâi üretimde artış sağlamanın yanı sıra sevk ve idare için iltizam usulünün benimsenmiş olması önemli bulgulardan biridir.

Balıkhisarı gelirleri ile buradaki köprüden elde edilen gelir, Çelebi Mehmed ve II. Murad tarafından Osmanlılardaki ilk dönem Haremeyn vakıfları olarak belirlenmiştir. Balıkhisarı'nın sahip olduğu bu müstesna özellik istisnai bir kimliğe sahip olmasına yol açmış, burasının avâriz-ı divâniye ile tekâlif-i örfiyeden muaf olmasını sağlamıştır. Balıkhisarı'nın gelirlerinin, bulunduğu güzergahtan kaynaklandığı tespit edilmiş, bu güzergahın geçmişten günümüze önemini sürdürdüğü anlaşılmıştır. Bölge bir kavşak ya da güzergâh olma durumunu sahasındaki uluslararası havalimanı ile bugün de sürdürmekte, Ankara ve

⁷ Surrelere gönderilen miktarlar için ayrıca bakınız: (BOA. EV.HMK.SR.d. 8; BOA. EV.HMK.SR.d. 86; BEO. EV.HMK.SR.d. 3518; BEO. EV. HMK.SR.d 3895).

çevre illerden hac farızasını yerine getirecek hacı adayları bu havalimanını kullanarak Mekke ve Medine'ye ulaşmaktadırlar.

Son bir husus olarak bu araştırmanın neticesinde Balıkhisarı'nda Haremeyn vakıflarından biri olarak köprü ile hanın varlığından haberdar olduğundan bu yapıların kalıntıları, yoksa kazı çalışmaları ile temellerinin ortaya çıkarılması teklif edilmektedir. Böylelikle ana katları ve kalıntıları üzerinden restitüsyon ile deneysel mimari yaklaşım ile rekonstrüksiyonlarının yapılabileceği umulmaktadır. Dolayısıyla bu türlü bir girişim yeni bulgu ve yapılarla Kuzey Ankara'nın dikkat çekmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Etik Beyan

"Ankara'da Bir Haremeyn Toprağı: Balıkhisarı Haremeyn Vakfı" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BEO. EV. HMK.SR.d 3895
BEO. EV.HMK.SR.d. 3518
BOA. A. {DVNSMHHM.d. 41/1040
BOA. A. {DVNSMHHM.d. 41/335
BOA. A. {DVNSMHHM.d. 91/425
BOA. AE.SABH.I. 219/14492
BOA. AE.SAMD.III. 14/1259
BOA. AE.SAMD.III. 164/16043
BOA. AE.SAMD.III. 197/19062
BOA. C.EV. 370/18793
BOA. C.EV. 453/22941
BOA. EV.HMH.d 8169
BOA. EV.HMK.SR.d. 8
BOA. EV.HMK.SR.d. 86
BOA. İ.DH.49/2411
TS. MA.d. 1644
TS. MA.d. 1729
TS. MA.d. 3762
TS. MA.d. 3821
TS. MA.d. 4194
TS. MA.d. 6018
TS. MA.d. 7612
TS. MA.e. 1144/31
TS. MA.e. 1177/87
TS. MA.e. 1280/19
TS. MA.e. 1293/57
TS. MA.e. 892/26
TS.MA.e. 957/67

Araştırma Eserler

Akyurt Belediyesi Stratejik Plan 2020-2024. (2020). <https://www.akyurt.bel.tr/uploads/pages/stratejik-plan/stratejik-plan-2020-2024.pdf>
Açıknel, A. ve Susam, T. (2003). Artukabad kazasının yerleşim ve nüfus yapısı (1455-1600). Tarih İncelemeleri Dergisi 18(2): 1-23.

- Åřık Pařazade. (2003). Osmanoğulları'nın tarihi (K. Yavuz ve M. A. Y. Saraç, Çev.). Koç Kùltür Sanat Tanıtım.
- Atalar, M. (1988). Türkler'in Kabe'ye yaptıkları hizmetler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi (XXX): 287-292.
- Atalar, M. (1991). Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aydın, S. (2005). Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara. Dost Kitabevi.
- Ayva, M. (2006). Hulefâ-yı 'izâm-ı Osmâniyyehazarâtının Haremeyn-i Şerifeyn'dekiâsâr-ı mebrûre ve meşkûre-i hümâyûnları Mehmed Emîn el Mekkî (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Balıkesir İl Yıllığı: 1967. (1969). Çelikkilt Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1943). 15. ve 16. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zırai ekonominin hukuki ve mali esasları, kanunlar 1. Burhanettin Matbaası.
- Bekar, B. (2020). Kâbe-nâme'nin Berlin Kùtùphanesi nüshası, bazı imla özellikleri ve /n/ ~ /ñ/ sorunu. Dil ve Edebiyat Araştırmaları (21): 101-130.
- Bertram, J.-K. (2008). Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Koçumbeli-zurnebewertung der Ankara-gruppe. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (11): 73-84.
- Bulut, M., Çınar, H., Ademi, R., Demir, A., Kudat, A., Doğan, M., ... & Tuğrul, M. (2019). Osmanlı dönemi Rumeli para vakıfları. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mukaddime (Arapça).
- Bulut, M. ve Korkut, C. (2019). A look at the cash waqfs as an indicator of Ottoman financial mentality. Vakıflar Dergisi, 116-132.
- Busbecq. (1939). Türk mektupları (Hüseyin Cahit Yalçın, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Buzpınar, S. T. (2009). Surre. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çınar, H. ve Gümüşçü, O. (2002). Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk kazası. Bilge Yayınevi.
- Çınar, H. ve Kıvrım, İ. (2016). 1842 tarihli Çubuk kazası nüfus defteri. Çubuk Belediyesi.
- Danışman, Z. (1966). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: 3. Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Danışman, Z. (1971). Osmanlı Padişahları: 1. Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Değirmenci, E. N. (2020). H. 1070/M.1660 tarihli Surre-i Hümâyûn defterlerinin analizi (Yayınlanmamış yüksek lisans tez). Gazi Üniversitesi.
- Dernschwam, H. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. (Yaşar Önen, Çev.). Kùltür Bakanlığı.
- Durak, A. (2018). Hicri 1102 816919 tarihli Surre-i Hümayûn defterlerinin analizi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Dündar, A. (2015). Osmanlıların Mekke'deki imar, inşâ ve tamir faaliyetlerine genel bir bakış. Şeref Göküş (Ed.), İslâm ve sanat: Tartışmalı ilmî toplantı 07-09 Kasım 2014, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Konferans Salonu, Kampüs-Antalya (s. 377-413). Ensar Neşriyat.
- Eraslan, S. (1999). Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn hizmetleri. Diyanet İlmî Dergi 35(1): 207-230.
- Erzen, A. (1946). İlkçağda Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Evliya Çelebi. (1985). Evliya Çelebi seyahatnamesi: 2 (Mümin Çevik, Sad.). Üçdal Neşriyat, 1985.
- Fişne, R. (2012). XVIII. yüzyıl başlarında Kudüs surresi (transkripsiyon ve değerlendirme). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- French, D. (1976). Roma devri mil taşları ve yolları üzerinde 1974 yılında yapılan araştırmalar. Türk Arkeoloji Dergisi (XXIII-1): 51-54.
- French, D. H. (2012). Roman roads and milestones of AsiaMinor: 3, Milestones, fasc. 3.2 Galatia. British Institute at Ankara.
- French, D. H. (2015). Roman roads and milestones of AsiaMinor: 3, Milestones. British Institute at Ankara.
- Gül, M. (2006). İlhanlı-Memlûk rekabetinden Osmanlı-Memlûk rekabetine: Hicaz Suyollarının tamiri meselesinin tarihî arka planı. Belleten LXX(259): 845-866].
- Güler, M. (2002). Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. yüzyıllar). Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Hammer, J. von (1992). Büyük Osmanlı Tarihi: 2. Üçdal Neşriyat.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979). Tâcü't-tevârih (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Kùltür Bakanlığı.
- Kakuk, Z. (1978). Türkischesaus Hans Dernschwam stagebuch II. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (XXXII): 321-352.
- Kansu, S. A. (1940). Eti yokuşu hafriyatı raporu. Türk Tarih Kurumu.
- Kars, R. (2020). Haremeynü's-Şerifeyn ve bağlı birimlerine ait gelir ve masrafları ihtiva eden 1175 nolu vakıf muhasebe defteri (1 Recep 1016-1 Şaban 1016/22 Ekim 1607-21 Kasım 1607). Kriter Yayınevi.
- Köken, T. (2014). Balıkhisar Kalıntıları. Arkeo Denemeler. <http://arkeodenemeler.blogspot.com/2014/04/balkhisar-kalntlar-ankara-galatia.html>].

- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi. YEM Yayınları.
- Kudat, A. (2017). Para Vakıflarının Para İşletme Yöntemleri Üzerinde Bir Değerlendirme, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2, 257-271.
- Kurşun, K. C. (2019). Selimnâmeler ve Süleymannâmelerde Kudüs (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Macpherson, I. W. (1954). Roman roads and milestones of Galatia. Anatolian Studies (4): 111-120.
- Mehmed Neşri (1987). Kitab-ı Cihannüma: Neşri Tarihi (F. R. Unat ve M. A. Köymen, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Metin, İ. (2015). Sosyal hizmet bağlamında Mekke'de Osmanlı izleri. Turkish Studies (10/1): 455-476.
- Oğuz, B. (1976). Türkiye halkının kültür kökenleri 2: Tarım, hayvancılık, meteoroloji. Doğu-Batı Yayınları.
- Orthmann, W. (1963). Diekeramik der prihen bronze zeit ausinner anatolien. Verlag Gebr. Mann.
- Öz, M. (2021). "Agricultural production in central Anatolia in the classical Ottoman period: An investigation into the sancaks of Aksaray, Ankara, Bozok and Çankırı." Making a living in Ottoman Anatolia, ed. Ebru Boyar, Kate Fleet. Brill.
- Shrek, R. K. (1979). A chronology of the governors of Galatia: A. D. 112-285. The American Journal of Philology 100(1): 166-175.
- Soydan, A. (2019). Tarımsal SİT olarak belirlenen Çubuk Ovası'nın arazi kullanımı deseninin irdelenmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Şimşirgil, A. (2016). Hicâz edebi: Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn. Keşkül (39): 4-19.
- Tokat 1973 İl Yıllığı. (1973). Doğu Matbaacılık.
- Uslu, Ö. (2019). 1144 numaralı Kudüs-i Şerif Surre Defteri M. 1620-21/H. 1030) (transkripsiyon-değerlendirme) (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). Mekke-i Mükerreremeirleri. Türk Tarih Kurumu.
- Yardımcı, M. E. (2022). Tax farming revenues and accounting in Ottoman finance: The case of Kocaeli (1846–1847). Sage Open, 12(2), 1-15.
- Yılmaz, L. (2005a). Kastamonu-Tosya arasında Beylikler Döneminden bir han: Sarının Hanı ve Batı Karadeniz ticaret yolu üzerine bazı tespitler. XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler: 1. Cilt (s. 475-486). Türk Tarih Kurumu.
- Yılmaz, L. (2005b). Kuzeybatı Anadolu'daki hanlar üzerine bazı notlar. Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi, (5), 7-16.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: During the Ottoman period, people established waqfs not only for the development of the region they lived in but also for the holy cities of Mecca and Medina [Haremeyn=Haramain]. These waqfs were either those who served Haremeyn with all their assets or those who allocated part of their income to these places. Waqf revenues allocated to Haremeyn were precisely calculated, collected and recorded in ledgers. The revenues of Balıkhisar Karyesi of Çubukabad in Ankara were also allocated to Haremeyn since the reign of Murad II. This study aims to briefly analyze the long-lasting process of Balıkhisar, which is now part of the Akyurt [Ravlı] district of Ankara, serving Haremeyn through the waqfs established during the Ottoman period. Another aim of this study is to contribute to the Ottoman period history of Ankara, which dates back to the early ages but has been neglected especially in the Ottoman period.

Literature Review and Method: In the bibliographical research conducted in the literature, although studies on the waqfs in Ankara were encountered, no research was found that directly addressed the Haremeyn waqfs in Balıkhisarı. The findings obtained in the literature review were grouped under two headings according to their qualifications, and the published information was evaluated. For this purpose, the catalogues of the Ottoman Archives [Osmanlı Arşivleri] and The Archive of General Directorate of Waqfs [Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi] were scanned, documents that were thought to be relevant to the subject were obtained and the information was interpreted with secondary sources. The research topic has been contextualized in the light of primary and secondary sources. In this way, the boundaries of Balıkhisarı's identity as a Haremeyn waqf have been drawn with historically thick lines and the strong bond between Ankara and Haremeyn has been revealed.

Balıkhisarı: As it is understood from the excavations, the settlement of Ankara dates back to the Neolithic period and was supported by the Hittite era. Historically, Ankara was the administrative centre of the region during the Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman periods. The administrative centre of the region was also supported militarily and economically due to its location at the intersection of roads in Anatolia and the production of a strategic product such as mohair wool. It remained a military theme during the

Roman period, an Ahi city-state during the Seljuk period, and a centre of trade and mysticism during the Ottoman period for the reasons mentioned above. For these reasons, Ankara has always been a vibrant city, as reflected in the paintings. This wealth extended to Ankara's districts and became visible in the agricultural production in the Kazaa. Among these districts, Çubuk occupied an exceptional place and played a historical role during the Ottoman period.

Balıkhisarı has always been located on an important route. This is evident from the milestones from Roman times. These milestones also show the route of the main road from Ankara to the north. The fact that Balıkhisarı was also on a logistical channel during the Ottoman period is related to the fact that it had a chain of inns that regulated mobilization in the region. The existence of Han Yeri in Saracalar and an inn called Taş Avlu in Balıkhisarı on the road can be presented as evidence. Today, Balıkhisarı remains a village of the same name just east of the Esenboğa Airport, in Ankara.

The Balıkhisarı Haremeyn Waqf: The lands that make up the Balıkhisarı Haremeyn waqf today consist of the region starting from Saracalar at the Akyurt turnoff in the south, Cücük in the north, Karacalar in the east and Esenboğa in the west. The region where Balıkhisarı is located is geographically surrounded by the hilly areas of Dumlupınar, Kızılca in the west, Saray in the south, Karacalar and Akyurt in the east, and is a wide plateau. Although this plain has dried up today, the stream that runs through Balıkhisarı and the Çubuk Çayı to the west, as well as the large and small water sources within the foundation area, make the land wet. In addition to this, the water retention properties of the soil and the large and small lake-like puddles in the vicinity also make the land water-qualified, and water can be accessed quickly when trenches are dug in the soil. The region, which today hosts the international airport in Ankara, has a continental climate with hot and dry summers, cold and rainy winters, and strong winds blowing from the north, making it suitable for grain production. In the region, there was a production structure based on the Haremeyn Waqf in Balıkhisarı, with Balıkhisarı as the centre. Accordingly, the second most important production centre in this mechanism, with Balıkhisarı at the centre, was Bügdüz, just to the north.

The main production items of the Balıkhisarı household were cereals: wheat, barley, vetch and lentils. Wheat and barley occupy the first two places in terms of production potential within the framework of climate and soil conditions. It seems possible to talk about two types of crops in the region. The first is cereals, which can be defined as a long-lasting and important source of protein and carbohydrates for life, and the second is vegetables and fruits that are produced in season and can be defined under the name of the orchard. As seen in other parts of the country, there were disruptions in production in the economic environment of Balıkhisarı. In this respect, it can be argued that production was not continuous. It is understood that in some cases, the necessary production could not be realized due to drought, and in other cases due to the interruption of the production mechanism for the grain or losses demanded by the soldiers on campaign. Probably in such cases, it is understood that the yield of the lands granted to *iltizam* decreased, which led to various problems in payments. According to the 1590 accounting book, the grains and their quantities are listed.

Conclusion: The revenues of Balıkhisarı and the earnings from the bridge here were designated by Çelebi Mehmed and Murad II as Haremeyn waqfs in the first period of the Ottoman State. This characteristic gave the village an exceptional identity and exemption from *avarız-ı divaniyye* [irregular wartime taxes] and *tekâlif-i örfiyye* [customary taxes]. It has been determined that the revenues of Balıkhisarı stemmed from the route on which it was located, and it has been understood that this route has maintained its importance from the past to the present. The region continues to be a crossroads or a route today with the international airport in its area, and pilgrims from Ankara and neighbouring provinces reach Mecca and Medina by using this airport. As a result of this research, since it is known that there is a bridge and an inn in Balıkhisarı as one of the Haremeyn waqfs, it is proposed to reveal the remains of these structures, or if not, their waqfs through excavations.

Harita 3. Balıkhisarı ve civarı. (Atlas, Harita Genel Müdürlüğü.

<https://atlas.harita.gov.tr/#12.7/40.12564/33.04088>)